

Het ontroerde Nederland, een oorlogsverslag uit 1679

Wel-Edele Heer

'Wij brengen, onder Uw wel Ed., Wijtluchtigh beroemde naam, te voorschijn, het ONTROERDE NEDERLANDT, waar in te zien is hoe onchristelijk de Franse Majesteyt, die den Tijtel van Alder-christelijkste Koning gegeven wordt, het Christenrijk, dat in een geruste Vrede leefde, heeft beginnen te ontroeren...'

Zo luiden de eerste regels van de opdracht van het boek 'Het ontroerde Nederland' aan 'den Wel-edelen, Gestrengen, Manhaften en Dapperen Zeeheldt, Cornelis Tromp'. Een oorlogsrelaas over de jaren 1672 en 1673, uitgegeven in 1679 bij Marcus Doornick te Amsterdam. Een betrouwbaar verslag? Na driehonderd jaar is dat nauwelijks na te gaan. Wel een uitvoerig gedocumenteerd verslag, met gegevens van allerlei aard. Sententies van de krijgsraad, brieven van Michiel Adriaensz de Ruyter, namen van schepen en kapiteins, zelfs een opsomming van de spijzen die genuttigd werden tijdens een maaltijd van de Prins van Oranje. Maar tevens een verhaal vol hartstocht; in sterke en bloemrijke bewoordingen worden de handelingen van de soldaten, de lotgevallen van de burgers beschreven, waarbij de auteur zijn persoonlijke mening niet onder stoelen of banken steekt. Diepe verontwaardiging over het onrecht de lage landen aangedaan, over de schandelijke overmacht die de overwinning des te glorieuzer maakt. Een rapport waartoe talrijke getuigen hebben moeten bijdragen, die de lezer haast voor zich ziet staan – struikelend over hun woorden om maar alles te vertellen, evenals de onbekende schrijver, zich haastend om de drama's die nog vers in het geheugen liggen op te tekenen. Juist dit menselijke facet maakt dat het boek, ook na drie eeuwen, leeft. Sterker nog: ons vervullen kan met dezelfde gevoelens van verontwaardiging en meeleven.

Verontwaardiging niet alleen jegens 'de Franse Majesteyt', want reeds vóór de oorlogsverklaring in april 1672 heeft de Koning zich van bondgenoten weten te voorzien. In een uitvoerige beschrijving van het voorspel tot de oorlog vertelt de schrijver hoe de Koning '...beweegde den Koning van Engelandt, dat hij de Bredase Vrede, met de Nederlanders geslooten, en de Triple Aliantie tegelijk, trouwlooflijk heeft verbroomen, en als met de voet geschopt...'

'Der Franse tweede helper, was dien onnoozelen keurvorst van Keulen... Den derden mede-hulper, of liever huurling, was dien Dollen en Verwoestenden Bisschop van Munster, die hem bij alle Vorsten, die den Oorlogh in 't zin krijgen, gaat verhuuren, en dan neffens zijn plonderaars en helse Trawanten met duyvelse Nomben, Granaden, en Stinkpotten, te Velde trekt. Deze drie Krijghs-machten te Lande, en de vierde ter Zee quamen de Vereendē Nederlanden tegelijk bespringen...'

Zo begint het in Europa 'dapper te woelen'. Men gaat onderling verdragen sluiten, brieven vol bedekte bedreigingen of pogingen om beloften af te persen gaan over en weer. In de Verenigde Nederlanden komt een boycot van Franse artikelen. Men moet het voortaan doen zonder Franse wijn en etenswaren, maar ook zonder 'gebloemt Fluweel, Pluymen en Hoedtbanden. Yserwert, overtreksels van Bedden verciert met Franje...'

Daar blijft het niet bij. Er volgen gedetailleerde instructies voor het oorlog voeren, zoals een 'Formulier van autorisatie op de Capiteyn Generaal, om een leger te commanderen'. De Franse koning roept zijn onderdanen hier te lande terug, de Engelsen die hier woonachtig zijn ontvangen een dergelijk bevel. Wat de laatsten betreft dient nog te worden vermeld dat volgens de schrijver de Engelse Koning in zijn brief 'Engelse en Schotse Vagebonden en Guyten scheen aan te moedigen/om in den Vereenighden Staat verraderlijk brantstichting, en diergelijke schelmstukken te practizeren en beloofde hen met Pardon te zullen ontvangen'.

Er komen berichten over aanvallen van de Engelsen ter Zee, en op 6 en 7 april verklaren Frankrijk en Engeland de Verenigde Nederlanden de oorlog.

De Fransen in de Vechtstreek

Binnen enkele weken na de oorlogsverklaring volgt de gecombineerde aanval op de Republiek. Met 120000 man, aangevoerd door Condé, Turenne en Luxemburg trekt de vijand via Luik naar Keulen en vervolgens langs de rechter Rijnsoever naar de noordelijke Nederlanden. Vanuit het oosten vallen Keulse en Munsterse troepen het land binnen, terwijl de kust door Engelse en Franse schepen wordt geblokkeerd. Prins Willem tracht in eerste instantie met zijn veel kleiner leger de IJssellinie te verdedigen maar moet zich terugtrekken wanneer de Franse troepen de Betuwe bereiken. Reeds in de vroege zomer van 1672 wordt Utrecht bezet. De troepen trekken op langs de Vecht in de richting van Amsterdam. Pas voorbij Breukelen brengen de inundatiën — de beruchte Hollandse waterlinie — de opmars tot stand.

De onbekende schrijver van 'Het Ontroerde Nederland' laat geen twijfel bestaan over de ontstellende manier, waarop de Fransen in de Vechtstreek huishouden. Het is een verhaal van brandstichting en wreedheid, van willekeur, van het in koelen bloede moorden om de teleurstelling over een nederlaag af te reageren. Ik laat dit verder onbesproken en verwijs naar het artikel 'Onder Fransche Geweldenarij' in het jaarboekje van 1940. Met trots lezen wij hoe de schans te Nieuwersluis een ondoordringbare barrière blijkt te zijn. 'De Prins van Condé, en den Hertog van Luxemburgh, niet weynigh verlegen over het zoo waardigh Post-vatten, en versterken van de Nieuwersluys, trekken bijna alle hun krijgsmacht, bij Utrecht te samen'.¹⁾

Van verschillende kanten doen zij aanvallen bv vanuit Muiderberg, waar de Gooise boeren gedwongen worden 'aerdige tenten en een dikke aerde wal' op te werpen. Vanuit Amsterdam komt nu versterking en het mondt uit in een hevig gevecht: '... en het schieten gingh hier/en aan de Vecht dagh en nacht voort... en de kanonskogels vlogen gedurigh op Breukelen en Muyderberg, en van daar op Nieuwer-sluyts, en Muyden, heen en weer/door de Lucht/alsof het kaatsballen waren geweest/...' Doordat de Hollanders grote gebieden onder laten lopen, komen de kampementen in het water te staan. Een probleem, waar de Fransen geen raad mee weten. Zij geven de strijd van deze kant op, ook omdat 'het gedurigh en onophoudelijk canonneeren der Hollanders te veel Doden en Gequetsten geeft'. Al plunderend en brandstichtend trekken zij zuidwaarts. Zij koelen hun woede op wat er nog overeind staat, zoals bv in Breukelen: '... en deden aldaar het Oude Sterke Steenen Slot, genaamt Guntersteyn, door Boskruydt, in de Lucht vliegen/zoo dat het geheele dorp Breukelen, nu als een loutere Woesteyne was aan te zien... Zij verbranden ook het gene dat zij van het Huys te Nieuwenroy (tussen Breukelen en Maersen gelegen) tot nog toe hadden over gelaten...'

¹⁾ Zie de illustratie op pag. 52

De gravures van Sorjous laten ons de puinhopen zien. Weinig waardering heeft de schrijver als hij vermeldt dat '... daar waren langs de Vechtstroom, van Breukelen tot Maersen, en van daar verder naar Utrecht toe/noch verscheyde vermakelijke Hofsteden, in haar volle fleur, behouden blijven staan/die Amsterdammers toe behoorden/doch dezelve waren/door betalen van Contributie, en Brantschattingen, (hoewel tegen des Lands Placcaeten) behouden gebleven'.

Overlopers en overstromingen

Inmiddels krijgt de Prins van Condé ook met een heel ander probleem te maken, nl. dat van de overlopers: 'Vermits de Fransen ongewoon waren zo dodelijk en onzacht onthaalt te worden, met geheele Troupen, ja eens een geheele Compagnie tot Muyden met Vaendel, Trom, Quamen over loopen, de geheele Brandwacht der Fransen van Breukelen... met haar volle Geweer, en daaghs daarna nog 38 man'.

Een belangrijk element in deze zaak is 'dat deze Posten zoo dicht bij de Hollandtse waren gelegen'. De deserteurs hadden wèl reden: een veel te lage soldij ('een Hollandtse stuyver daaghs) en als dat niet toereikend was moesten zij '... het op den Boer halen/en de boeren waren kaal/of verlopen/zoo dat zij zwart en uitgeteert van honger/daardoor/en in vuylighheit zouden moeten vergaan'.

Maar, zoals de schrijver nuchter opmerkt: 'daar omtrent luyden gemeenlijk altijd de klachten der over loopers'.

Uit de groep deserteurs is nog een heel regiment samen te stellen dat naar 'Het Eylant Flakké' wordt gevoerd.

Is er tegen de Hollandse Waterlinie werkelijk niets te beginnen?

De Fransen, onervaren als zij zijn in kwesties van waterhuishouding, willen het toch proberen. De auteur vertelt ons hoe zij '... begonnen over te leggen om het water, dat aan 't Oost-Zijde van de Vecht... van het Landt af te tappen/en in de Zuyderzee te doen lossen'. Zij nemen hiertoe maatregelen maar hebben geen succes, 'misschien qualijk onderricht zijnde'. '... niet denkende of wetende/dat men door de Uyttermeerse Sluys, of het doorsteken van de Vecht-dijk, uyt de Vechtstroom... meer Zeewater kon doen in-loopen/als zij met haar schut-deuren konden uyt houden'. De gevolgen blijven dan ook niet uit, zoals bv in Utrecht waar men '... niet weynigh den stank van het opgehouden en/stilstaande water, begon gewaar te worden'.

Inruilen en Inkwartieren

Tussen deze oorlogsverslagen door worden andere kanten belicht, zoals een beschrijving van de regels met betrekking tot de gevangenen. De behandeling, het dagelijks rantsoen en vooral ook het ruilen en het lossen. Voor de 'gevangens' zijn er twee mogelijkheden: zij worden òf geruild, rang tegen rang, òf er wordt een bedrag voor hun vrijlating betaald, waarvan de hoogte van hun rang afhankelijk is. Zo blijkt een Generaal van de Artillerie goed te zijn voor f 4.000,—, een vaandragers f 20,—, een Brugge-gast of Pont-gast of matroos slechts f 9,—. Voor 'Doctoren, Chirurgijns en Knechts' geldt een uitzonderingsregel: zonder betaling kunnen zij teruggestuurd worden, een fortuinlijke categorie, waarin ook 'Wijven en Jongens beneden de twaalf Jaren out zijnde' vallen.

Langdurig wordt uitgebreid over de toestand in de steden, zoals in Utrecht, waar de

situatie lijkt op die van alle steden bezet door een vijandelijke macht. Hoge belasting naar ieders al dan niet vermeende inkomen en bovendien inkwartiering van de troepen.

'Binnen Utrecht geschiede/op den 1 October, een generale Monstering, van alle de Franssen; geduurende hetzelfde/wierden op alle hoeken van de straten, 5 of 6 Switzers gestelt/die de Burgers, binnen en tegenhielden/omdat zij geen kennis van de sterkte van 't Garnizoen zouden kunnen krijgen. Nu ter tijd/verlieten veel Luyden, aldaar hare Huyzen, en gingen op Kamers wonen/om van de Inkwartiering der Soldaten, af te zijn/maar daar tegen werd haast ordre gestelt: Doch sommige andere Inwoonders trachten zoo zij konden/de Stadt te verlaten/wordende (niet zonder reden) zwaarmoe-digh...'

Om zo veel mogelijk te weten te komen over de burgers bedient Gouverneur Stoupa zich van minderwaardige methoden: alle 'Schouten van de Buurten' worden gesommeerd binnen 24 uur de namen en beroepen van hun 'Gebuurten' te melden en aan te geven, wie er uitzonderlijk hoge winsten heeft gemaakt. Maar het blijkt dat niemand zijn buurten wil verraden ('beklappen') met als gevolg dat er nu in de Buurtkerken bussen worden neergezet '... daar in men Secreete Briefjes, of Memoritjes, zou kunnen steken/welke in men konde schreyven... van de Buuren of Bekenden, die men wist/dat groote winsten hadden gedaan/... zonder dat de Aangevers, door deze manier van doen/konden bekend worden'.

Tevreden stelt de schrijver vast: 'Het was van kleyne uytwerking'.

Het einde

Tussen alle bijeengeraapte wetenswaardigheden door drukt de onbekende kroniekschrijver een bede af van de Franse Gouverneur Stoupa. Hij heeft wel reden om te bidden, want de toestand verandert. De Ruyter verslaat de Engels-Franse vloot tweemaal bij Schooneveld en daarna bij Kijkduin, waarmee het gevaar voor een landing der vijanden geweken is. Spanje, de Duitse Keizer en de keurvorst van Brandenburg, het gevaar inziende van een te grote macht van Frankrijk, sluiten een verbond met de Republiek. Het wordt een strijd van de nieuwe coalitie, die het Europese evenwicht tracht te handhaven, tegen de Franse Koning, Willem III overovert Bonn; de Prins van Condé ziet zich genoodzaakt zijn troepen elders aan te wenden. Dit alles heeft zijn terugslag op de situatie in de Nederlandse steden. In Utrecht, waar men toch al de gevolgen ondervond van het gehannes met sluisdeuren, waardoor er soms nauwelijks water was dan weer een overstroming (waarbij men met verbazing een ongekend hoog aantal snoeken constateert), wordt de toestand ondraaglijk. De soldaten, die zich niet meer aan hun orders houden, trekken dronken door de straten, roven en plunderen. Maar er zijn steeds meer tekenen die er op wijzen dat de Franssen zelf geen vrouwen meer hebben in hun overwinning: men begint de geroofde goederen zo snel mogelijk af te voeren. '... niet anders als Franse Doodstuypen/want zij wierden dagelijks banger...'

Op 23 november geeft Gouverneur Stoupa de stadssleutels weer terug, waarbij hij tot op het laatst hoffelijk blijft: 'Ik geef U de Stadts Sleutelen weer over, bewaar deze, en bidt Godt, dat wij noyt weder komen'. Dit na een bezetting van 17 maanden.

De schrijver eindigt met de tekst van vredetractaten en een dankbede. Wie zich voor

deze materie interesseert zal zeker door 'Het Ontroerde Nederland' geboeid worden. Een objectief verslag moet men er niet in zoeken — dat was in 1679 zeker nog niet te verwachten. Dit meeslepende relaas is niet te vergelijken met een zakelijk rapport dat de feiten vermeldt en de gebeurtenissen en achtergronden zonder emotie tegenover elkaar zet, het is een levendig verhaal dat ons ontroert in de moderne betekenis van het woord. Het boek is in te zien in het Utrechtse Gemeente-archief.

Breukelen, december 1979

M. A. Dukes-Greup